

Борисав Станковић

**ОДАБРАНА
ДЕЛА**

Борисав Станковић
ОДАБРАНА ДЕЛА

Издавач
Pi-press, Пирот

За издавача
Драгана Пејић-Ранђеловић

Уредник
Соња Жикић

Технички уредник
Горан Жикић

Коректура текста
Валентина Алексић
Јасмина Видановић
Илија Алексов

Дизајн корица
Stardust LAB

Штампа
Pi-press, Пирот

Тираж
1.000 примерака

ISBN 978-86-6023-350-1

САДРЖАЈ

Илија Алексов: БОРА СТАНКОВИЋ – ПЕСНИК СТАРОГ ВРАЊА	5
Јован Дучић: БОРИСАВ СТАНКОВИЋ	11
Бранимир Ђосић: ИНТЕРВЈУ СА БОРОМ СТАНКОВИЋЕМ	27
НЕЧИСТА КРВ	31
ГАЗДА МЛАДЕН	165
КОШТАНА	229
ЈОВЧА	267
ТАШАНА	293
ПРИПОВЕТКЕ	353
БОЖЈИ ЉУДИ	355
I ЗАДУШНИЦА	357
II МАНАСИЈЕ	360
III ЉУБА И НАЗА	362
IV ТАЈА	367
V МИТКА	371
VI БЕКЧЕ	374
VII	376
VIII БИЉАРИЦА	377
IX ПАРАПУТА	379
X ЈОВАН	381
XI МЕНКО	382
XII ЦОПА	383
XIII СТАНКО „ЧИСТО БРАШНО“	384
XIV ЧА МИХАЈЛО	386
XV МАСЕ	388
XVI МАРКО	389
XVII	390

XVIII ЛУДИ СТЕВАН	392
XIX ДЕДА ВЕСА	393
XX	394
XXI	395
ОДАБРАНЕ ПРИПОВЕТКЕ	397
ПРВА СУЗА	399
ЂУРЂЕВДАН	406
ГУГУТКА	411
УВЕЛА РУЖА	417
У НОЋИ	439
СТАНОЈА	447
НУШКА	452
У ВИНОГРАДИМА	456
НАШ БОЖИЋ	463
СТАРИ ДАНИ	471
ОНИ	480
ЈОВЧА	496
ПОКОЈНИКОВА ЖЕНА	508
РИСТА КРИЈУМЧАР	527
СТАРИ ВАСИЛИЈЕ	534
СТЕВАН ЧУКЉА	543
ТЕТКА ЗЛАТА	548
БАБА СТАНА	559
ЊЕГОВА БЕЛКА	573

Илија Алексов

БОРА СТАНКОВИЋ – ПЕСНИК СТАРОГ ВРАЊА

Приповедач, романсијер и драмски писац Борисав Бора Станковић (1876–1927), један од најзначајнијих српских писаца реалиста, рођен је у Врању, од оца Стојана, обућара, и мајке Васке, пореклом из богате врањанске трговачке породице. Станковић је врло рано остао без родитеља, отац му је преминуо када је Бора имао пет, а мајка седам година, па је старање о њему преузела баба по очевој линији Злата. Још од малена Бора је волео да слуша приче старијих и те приче о Врању и Врањанцима ће касније овековечити у свом књижевном раду: *Још кад сам био сасвим мали, кад ми је најслађе било да седим матери у крилу, слушао сам разговоре које су преда мном, као дететом које „ништа не разуме“ водиле комишике и рођаке моје матере с њом при кафи. Збила, нисам онда ништа разумевао, али сам некако памтио, и најмање ситнице.* Детињство је провео у сиромаштву, усуд који ће га пратити целог живота.

Видосав Стевановић у свом запису о Бориној смрти пише: „Бора Станковић, по врањански прозван Биза, или Бора Златин, сироче без оца и мајке, рођен у Доњу малу, крај Кусо блато, био је сиромах тежи и црњи од обичне сиротиње, како се то бива под овим небом: страшно, једном завазда. Баба Злата је по пијаци продавала гађе и кондуре, вероватно често припита, скршена, онемоћала, док је њен преосетљиви унук, несавитљив као челик, купио горчину и јед по имућним кућама другова и професора. Њему, ижцикљалом из кала као бурјан, хацијски и чорбацијски живот мора да му је изгледао небески, осунчан изнутра. Милосрднији су му давали преобуке, које је он, горд и препоносит, слутећи величину свог духа, одбијао, набусито и мргодно. Често гу налазили по задимљеним крчмицама како слуша и гледа чочеке и певаче, дертелије сличне Миткету и Бекчету, неизлечиве болнике, пажљив и сам. Да ли је још тада у пићу тражио спас, наду, заборав? Или га је на то зло навела добростива баба Злата, да му завара дечачку глад за свачим?“

Основну школу и седам разреда гимназије, која данас носи његово име, завршио је у Врању, а осми разред гимназије у Нишу где је и матурирао. Његова старатељка баба Злата умире 1896. године. *Последња душа која постојаје за ме. Последњи кут мога стана, последњи огранак моје родбине, баба моја умрла је! Ни оца ни мајке, ни брата, ни сестре, никде никога. Сем ње. А она ме је од „мрву*

мрвку“ однеговала. Ње више нема – записаће Бора поводом бабине смрти. Исте године уписује студије на Правном факултету (економски одсек) Велике школе у Београду. Проучава српске, руске и француске писце (посебно се одушевљава Достојевским и његовим *Записима из мртвог дома*). Због материјалне оскудице током студија био је приморан да прода кућу у Врању. Дипломираће 1902. године.

Бора је као и већина младих писаца почeo с поезијом. Његов први објављени радови биле су песме *Жеља* и *Мајка на гробу свога јединца*, објављена у часопису *Голуб* 1894. године, са потписом Борко. Прву приповетку написао је још у гимназији у Врању: *Сећам се да ми је прва приповетка, коју сам на душак, за сахат-два, написао била „Станоја”*. Како сам каже не хотевши да, као сви, прво преко ћачких листова па онда кроз веће, књижевне уђем у књижевност, хтео сам одмах, право. И онда је настало бомбардовање редакција „Дела”, „Бранкова кола”, „Босанске виле” и осталих својим приповечицама... И као што ме је Бог дао, место да у спроводном листу молим уредника, ја сам при крају рукописа додавао: „Молим ако је ствар добра, да се штампа”. И наравно да је сваки уредник, и не прочитавши рукопис, већ онако љубазну молбу, с подсмехом одмах баџао у коши рукописа. А греше уредници... И сад не могу да заборавим ону клупу у врањској гимназији, између школе и школске капије... згрчен на клупи, да што мање упадаш у очи, са школским књигама у крилу, нагнут на капију гимназијској, чекаши да се на њој појави она кожна торба поштанска...

Прва објављена дела била су му приповетке *Ђурђев-дан* и *Прва суза*, објављене у *Искри* 1898. године, и *Тајни болови* и *У ноћи* објављени у *Нади* 1898. и 1899. године. Тиме почиње најинтензивнији период Бориног стваралаштва. У наредних пет година објављује збирке приповедака *Из старог јеванђеља* (1899), *Стари дани* (1902) и *Божји људи* (1902), драму *Коштана* (1902), која је имала премијеру у београдском Народном позоришту исте године, а у часописима почиње да објављује и прве главе романа *Нечиста крв* (од 1900) и *Газда Младен* (од 1903). Његов први роман *Нечиста крв* (1910) биће објављен тек десет година касније, а *Газда Младен* ће остати недовршен и биће објављен тек постхумно 1928. године. Исту судбину, да изађу после пишчеве смрти, имали су, највише захваљујући Станковићевом пријатељу Драгутину Костићу, још и недовршени роман *Певач* (1928), збирке приповедака *Из маг краја* (1928) и *Моји познаници*, драме *Јовча* (1928) и *Ташана* (1928), као и књига ратних успомена *Под окупацијом* (1929).

После завршетка студија започиње чиновничку службу у Министарству просвете и жени се Београђанком Ангелином Милутиновић, са којом ће добити три кћери (кум првој кћери на крштењу био је Бранислав Нушић, а другој Јанко Веселиновић). Неколико месеци тих година ће провести и у Паризу на књижевном усавршавању. Велибор Глигорић, тада млади уредник једног београдског часописа дошаоши по интервју код већ познатог писца, овако је описао Бору: „Преда мном је била глава типична за Југ, печалбарска, с дубоко утиснутим оријенталским печатом сировости, тврдоће и првидно опоре дивљине. Његово одело,

иако ‘европско’, чинило ми се да је од врањског сукна, толико је његова везаност за земљу и толико су његово понашање, кретање и став према родбини и гостима били патријархални [...] Градског интелектуалца нисам имао пред собом, већ сиротог человека из народа, али једног од оних изворних, аутентичних.” Стално притиснут оскудицом, у обавези да обезбеди материјалну сигурност породици, радићи на ниским чиновничким положајима, као порезник и цариник, прегањајући се са уредницима и издавачима за хонорар, поставши део београдске боемије, Станковић је све чешће писао кампањски, нерадо. У разговору са Бранимиром Ђосићем рекао је: *Не, ја не волим да радим. И тешко је то; то је, као кад човек узме да копа... Писати је теже него орати... Писати је бесконачно тешко.* До почетка И светског рата објавио је још само *Нечисту крв*, уједно и његово последње објављено дело за живота. Тужно је сазнање да је Станковић, немајући довољно паре да плати штампање читавог овог романа, морао да избаци три табака са краја књиге, три табака која ни он, ни штампарија нису сачували, што је, имајући у виду значај овог романа за српску књижевност, поражавајућа чињеница.

Почетак Великог рата дочекао је у Београду, а када се српска војска повукла 1915. године, Станковић је породицу склонио у Краљево, а он је са остатком војске, пратећи, као представник Министарства вере, вод који је преносио мешти Стефана Првовенчаног наставио повлачење ка југу. Станковић није као и већина српске војске прешао преко Албаније, већ је завршио у Подгорици, где су га аустријске власти убрзо ухапсиле и интернирале у војни логор у Дервенти. Уз залагање Косте Хермана, уредника сарајевског часописа *Нада*, са којим је Станковић сарађивао објављујући приповетке, 1916. године Станковић је ослобођен и враћен у Београд. Колико је ово била срећна околност, толико и није. Бора се вратио у Београд и тако постао један од ретких српских књижевника који ће рат провести у окупiranом Београду. Да мука буде већа, како би пре хранио породицу, морао је још и да пише културну рубрику у *Београдским новинама*, што су му многи замерали и нису оправстили после рата, видевши у томе неродољубив чин. Све ово је Бора тешко поднео, што се види из ироничних речи којима је започео свој покушај аутобиографије: *Ево моје аутобиографије, најгорег и најпокваренијег књижевника историје.*

После рата наставио је чиновничку каријеру у Уметничком одељењу Министарства просвете, живео повучено, усамљен, огорчен, „рањав и жељан, странац у своме свету и своме времену”, како каже Радомир Константиновић, без жеље да даље пише. У поменутом разговору са Ђосићем, годину дана пред смрт рекао је: *Ја не радим више, не штампам; живим повучено. Ствар је у овоме: ако човек не може да даје увек нешто боље и јаче него што је раније давао, најбоље је да не даје ништа. После, ви сте млади, ви то не можете разумети, али је по среди и рат. После ових грозота, како мора онаме који је видео сву несрећу и разумео је, који је видео крв, срушене вароши, погрлу децу, поубијане мужеве, упропашћене жене, како мора онаме да изгледа ништаван сав човеков напор. Каква уметност, каква*

књижевност! Шта она ту може да учини, како да оплемени оно што се не да оплеменити: искасанљене људе, просута ирева, крв? А ми који смо били ту и видели, не можемо да идемо даље и да пишемо о другоме: сва та грозота је присутна.

Како је престао да ради тако је престао и да живи. Преминуо је 1927. године у педесет првој години живота. Како је то рекао Милан Предић, „Бора је отишао од нас незадовољан и несрећан и страшно сам... Сам, потпуно сам, без правих пријатеља, без пријатељства у правом смислу, без пријатељства и са својим пе-ром, које му је ипак донело трајну славу”. Сахрањен је далеко од свог Врања, на београдском Новом гробљу.

Шта има тамо да видите? Ништа. Проста мала варошица, опкољена виноградима и брдима. То је Врање Бориног времена, како га види на почетку своје приповетке Стари дани. Монотоно, прозаично, безбојно. Све је то за њега тако сирово, масно. Старо, старо ми дajte! – узвикује Бора – Оно што мирише на сух босилјак и што сада тако слатко пада. Пада и греје, греје срце. То је Врање из његових сећања, оно о којем је слушао у детињству. По речима Новице Петковића, Борино Врање је „књижевна варош, утопијска колико и стварна” у којој је писац „убличио тип старе варошке културе, затворене колико и строге, са јасно градираном лествицом вредности”. Станковић се родио у тренутку кад је Врање ослобођено од Турака, и сведочио трансформацији Врања из оријенталне касабе у град физиономије сличној европском типу. Није се само изглед града мењао, већ и његова друштвена структура. Старе чорбаџијске и спахијске породице губиле су свој друштвени углед, капитал и моћ, а са села у град су надирали богати сељаци који су новом енергијом рушили стари поредак. Чињеница да је Бора био потомак једне такве посрнule и осиромашене, некада угледне чаршијске породице, утицала је на то да Станковић овај друштвени феномен проживљава и као личну драму, која га је с једне стране терала у изолацију и тиху резигнацију, а с друге у чежњу за старим срећним временима. Бора је сликар старог Врања, његовог суворог патријархалног морала и строге, готово кастинске друштвене хијерархије, песник неостварених љубави, „жалбе за младост” и личних и породичних драма које су се одвијале далеко од очију „света”, иза високих зидова чаршијских дома-ва. Нико није са мање речи, неизговореним, казао више о трагацији јединке пред неумољивим механизмима друштвеног поретка. То су доминантне осе око којих је Станковић изградио свој наративни свет, елегичну, али и реалистичну хронику једног времена, друштва и града на прелому векова.

* * *

„Његове приповетке су неповезане, неразвијене, често без склада, епизоде развијене на штету целине, описи гутају радњу, дијалог тежак и испресецан, често изгледа на муцање, синтакса је несигурна, општа писменост недовољна.”

Јован Скерлић

„По тематици он је најизразитији регионалиста међу нашим реалистима, а по психологији ликова, поступку и стилу један од зачетника наше модерне прозе (...) Његова тематика је социјално одређена а у начину приказивања преовлађује унутрашња, психолошка перспектива. Тежиште је приказивања на психичким ломовима и унутрашњим потресима, али се при томе никада не губи из вида дубља социолошка заснованост ликова и ситуација. Судбина Станковићевих јунака одиграва се у троуглу сила које чине новац, морал и ерос. Друштвени морал средине те материјални интерес и престиж породице супротстављају се еротском нагону појединца, намећу му своја ограничења и забране – на тој тачки почиње индивидуална драма безмalo свих Станковићевих јунака. У више приповедака Станковић је приказао осујећену љубав услед тога што младић и девојка припадају разним сталежима (*Стари дани*, *У ноћи*, *Они*, *Страна*, *Увела ружа*). Међу њима је најлепша *Увела ружа*, лирска, елегична приповетка, написана у првом и другом лицу, у ствари мали лирски роман.”

„Станковић открива свет понижених и увређених. Читава његова збирка *Божји људи*, састављена од кратких приповедака и цртица, посвећена је онима који су одбачени од друштва, просјацима и поремећеним, од којих свако живи у неком свом нестварном свету. Више него и један други наш писац Станковић се бавио судбином жене. Жена је главна јунакиња у његовим најбољим делима, у приповеткама *Увела ружа* и *Покојникова жена* (као и драми *Ташана*, насталој по узору на ову приповетку – прим. аут.), у драми *Коштана* и роману *Нечиста крв*. У *Покојниковој жени* јунакиња се немоћно батрга у мрежи патријархалних обичаја. Она је обезличена до анонимности: најпре сестра своје браће, затим жена свог мужа а после мужеве смрти његова удовица, покојникова жена, увек пред строгим испитивачким погледом родбине и света, као пред очима судија. Истинска љубав стално се потискује и на крају сасвим одбацује. Једина одлука коју је Аница самостално донела животу била је уперена против ње саме: одбила је руку човека кога је одувек волела и пошла за невољеног.”

Јован Деретић

* * *

„Бора Станковић је велики доживљај, нездовољство и чежња, она жал за младост о којој се толико говорило, он је идеализација једног далеког и нестварног света љубави, он је грч и жеђ, глад и очајање који отварају уста у поноћној, напуштеној кафани. Он говори, исповеда се, и по томе је оно што јесте. Његово писање не би могло да поднесе везе једног система, не би могло да се подреди смишљеном плану (иако је правио, попут Золе, али на свој, станковићевски начин, кујну, прибелешке, план пре писања), све је то исповедна грозница и исповедна температура. Све је препуштено пишчевој личности, његовом унутрашњем на-

стројству, менталном и психичком, тренутном. Он пише као да се сећа. Он је брз и ударан, запањује својом оштрином, прецизношћу. Он се умара и прича без воље, прескаче оно на чemu би инсистирао један сталожнији дух, један организован писац. Он је монотон, немаран, аљкав. Он сине сјајем свога рођеног духа, сабије се сав, одједном, потпуно неочекивано, у једну линију, један круг, свега неколико реченица, неколико речи, а понекад прича као да је изгубљен, неповезан, без дубље концентрације. Ритмика његове прозе, то је ритмика његовог нездадовољства. Ритмика његовог памћења. Како је волео, како је могао, како му се хтело.”

Радомир Константиновић

* * *

... „А ту чамотињу, ко је све није имао. Имали су је и Бајрон и Бодлер и Флобер. Флобер се, штавише, згадио на све речи уопште, на речи као такве, и у додатку свога *Буваре и Пекишија* изнео „речник општих места“. Све постаје клише, отрцана фраза, скамењено опште место. Флобер је хтео (тај велики мајстор језика!) да нам згади језик – па да се уопште одрекнемо говора; да нам буде мука од говора, да нам отужно буде изражавати се. А код Боре и нема и једног јединог клишеа. Чим је нешто клише – он га и не осећа. Он га је презриво одбацио, као пикавац крџе! Он је, устрептао и загрџнут, живи отпор клишеу, отрцаној фрази, обрту који је изгубио свој занос, душманин „општем месту“. Све је код Боре доживљено. Док га не одживи, он му и не приђе, издалека. Све је своје. Горка чамотиња долазила је код Боре отуд што све ствари треба изразити онаквим какве су, без икаквих застрањивања у олако, у отужно, сладуњаво и случајно; без трикова речитости која никада није погодила ниједну суштину. Горка чамотиња долазила је од језивих тешкоћа да се изрази живи живот, да се живи живот и у писању доживи, можда чак и више но када је настао; долазила је и од вечне опасности да не паднемо у банално гађање речима и падежима. Граматика је тако нека игра која нас води у беспуће. Шта ми је пута Бора говорио: *Писати је теже него орати. Писати је бесконачно тешко. Треба све рећи. Треба све рећи. А како да се каже. Казати речи, брбљати, удешавати изразе?* Па то није то. То никад није то.“

Станислав Винавер

Јован Дучић

БОРИСАВ СТАНКОВИЋ

I

Књижевно дело Борисава Станковића, то је једна велика трубадурска књига. То је пре свега дело једног истинског песника љубави и вitezа срца. Нико се у његовим причама о старом Врању не поводи ни за чим другим него за лудилом срца и обешћу крви. Његове су приче само баладе о чежњи за женом, чежњи од које пропада свет, и за коју нема лека. Све што постоји на земљи, стоји у служби љубави човека за жену, и то само младог човека за младу жену; и за њих двоје заљубљених служи оно што је у природи и лепо и страшно, и оно што је у самом човеку и добро и зло. Тако су човек и жена, према Станковићу, и данас, као сутрадан после хаоса, једини становници у врту Божјем, са њиховом праисконском љубави, и са праисконским искушењем.

Зато прави и једини живот за овог писца, то је само младост и вечно обновљање љубави и за љубав. А пошто је тако љубав повод и разлог свега опстанка, човек и жена су и једини проблеми свемира: и то кроз љубав, која је једина њихова судбина и мисија. Додајмо одмах да је та љубав у Станковићевом делу много издвојена из свих других закона природе, и да се овде налази потпуно у својој бруталној чистоти и непрерађиваној свежини: у страсти физичкој. Значи у оном у чему је она одиста и најискреније и најнепосредније изражена у човеку. Према томе, живот за Борисава Станковића постоји само док постоји љубав, а љубав постоји док постоји младост и страст. С оне стране младости нема више ничег. Ова младићка Станковићева идеја о животу даје његовом делу одиста једну блажену усхићеност и жестину, али и уверење. Тако да његове књиге изгледају дубље него многе друге написане о најдубљим људским истинама.

Овакав евангелист љубави за жену, Бора Станковић је успео да већ првим причама омаћија своју генерацију, и да затим то исто осећање пренесе и на оне који су дошли и пуно после ње. И био је увек ненадмашен, и истински обожаван. Станковић је задивио наше људе као први који је у нашој прози проговорио срцем и о срцу. У нашу дотле тако студену причу, он је унео ватре и крви, младости